

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՍԱՐԳԻՍ Վ. ԿՈՒՆՏ

ԵՒ ԻՐ ՄԵԿՆՈՂԱԿԱՆ ԵՐԿԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Զարմանալի բախտի մ'արժանացած է Սարգիս Վ. Կունտ, որ եղած ժԲ. դարու երկրորդ կէսին հիմնադիր մեկնողական գրականութեան նոր սեռի մը, ողջունուած է ժամանակակիցներէն հիացմունքով, տուած է երկասիրութիւններ, հասցուցած է աշակերտներ. բայց ժամանակակիցներէն, նաև մերձժամանակակիցներէն ոչ ոք նախահոգ եղած է աւանդել յաջորդներուն զծեր անոր կենսագրութենէն կամ ակնարկներ անոր ժամանակին և երկասիրութիւններու մասին: Նաև ժամանակը չէ եղած հաւատարիմ աւանդապահ՝ անեղծութեամբ հասցընելու մեզի անոր երկերը: Կը սպասէինք, որ Սամուէլ Անեցի և իր Շարունակողն, Վարդան Պատմիչ, Կիրակոս Գանձակեցի և Մխիթար Այրիվանեցի, որոնք առաւել կամ նուազ չափով խօսած են ժԲ. դարու կարեոր դէպքերու և ականաւոր դէմքերու վրայ, գէթ անունով յիշէին մատենագիրս, որ Յովհաննէս Սարկաւազ Վարդապետին արդիւնաւոր աշակերտներէն մին հանդիսացած էր:

Այս միջազգած հողի վրայ Մատենագիրս¹ անձի, ժամանակի և տեղւոյ շուրջ լոյսի գէթ աղօտ նշոյլ մը փայլատակելու համար ստիպուած եմ որոնումներով ձեռք բերել առկայ ջոլքեր: Այսպիսի ջոլքեր նշմարելի են նախ իսկ հեղինակին տողերու մէջ, զորոնք իբրև յիշատակարան զրոյժած է իր Մեկնութիւններուն վերջը, ինչպէս կ'երևայ կրկին խմբագրութեամբ, պահուած Վենետիկի Մխիթարեանց մէկ ձեռագրի մէջ, ուսկից առած ծանօթացուցած է մեզի Հ. Ղ. Ալիշան իր Հայապատմութիւն մէջ: Մանր

տեղեկութիւններ կը գտնուին նաև ուրիշ Յիշատակարաններու և Յիշատակագրութեանց մէջ, զորոնք կրնանք այսպէս ամփոփել:

1. ԱՂԲԻՐՆԵՐ ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՐ

1ա. «Մոռացայ զծերութիւնս եւ զկարութիւնս մայրս առ անձուկ յօժարութեանս... ես Սարգիս <վարդապետ> մականունս <Կունտ կոչեցեալ> եւ ոչ իր յիմաստս իմաստնոց եւ տգէտս ի գիտնականաց... ի թուականիս նորոյ ԿԳ ստացայ զսա ինձ ի խրատ եւ ի վայելուծիս:

1բ. Ես տրուպս եւ անպիտանս ի ժառանգաւորս եկեղեցւոյ Սարգիս վարդապետ մականունս Կունտ կոչեցեալ, ի գաւառէ Արաւսեան... զկարութիւնս ի բաց եղեալ ձեռն ի գործ արկի եւ բազում աշխատութեամբ ի մին տեղի հաւաքեցի (զլուսափայլ մեկնութիւն սրբոց վարդապետացն) [ի ՈՅԶ թուականութեանս Հայկազեանս սեռի ի դառն եւ ի չար ժամանակիս, որ շփոթ էր կաթողիկոսութեան իշխանութեան սրբոյն Գրիգորի. զի անկեալ մեռաւ տէր Գրիգոր կաթողիկոսն ի զղեկէն Կոպիտառու. եւ այժմ ոչ ոք է յաջորդեալ զաթոռ նորին] եւ աղերս ընծայեցի ի սուրբ եւ յուղարար Հայաստանեաց գեղեցիկն²:

2. «Գրեցաւ ձեռամբ Թագէտոյ եւ Վարդանայ ի յիշատակ մեզ եւ ճնողաց մերոց... գրեցաւ ի թուականիս Հայոց ՈՅԷ (այսպէս ձեռագրին մէջ, տպ. ՈՅԷ), ի սուրբ յանապատիս Թեղենիս, ի սուրբ Կաթողիկէ զրանս... եւ տուաք զսա հոգեւոր եղբոր մերոյ Աւետեաց, որ տառապէր տարաշխարհիկ ի գիւտս մականութեան գրոցն³:

3. «Կատարեցաւ հոգեւորոգ տառս Մեկնութեան սուրբ Աւետարանիս Յովհաննու, զոր կարգեալ եւ ուղղեալ բազում աշխատութեամբ մեծի իմաստնոյ Սարգիս կոչեցեալ, աշակերտ երիցս երանեալ սուրբ վարդապետի Սարկաւազ կոչեցեալ. որ եւ նմա համազուգեալ ի սոյն խորհրդի⁴:

4. Ազգէ գրիչ ի Կեչառուս ՈՂԳ (1184)

1) Կը կանխեմ բնել, թէ նկատի չունիմ հոս Շնորհալի Սարգիս վարդապետը Սեւ Լեւոն Գարաշիթու (Գարաշիթու) վանքէն, որ ծագեցաւ ժԲ. դարու երկրորդ և երրորդ քառորդին, զրեց Կաթողիկեայց Թղթերու Մեկնութիւնը 1150 ին և այլա, 1186 ին «ի ձերութեան», տուաւ անոր Համառատութիւնը հմտ. Հ. Ղ. Ալիշան, Սիսուան, էջ 408—409:

2) Յիշատակարան Յովհաննու Մեկնութեան, Հայապատմութիւն, էջ 370, § 286:

3) Անդ:

4) Անդ:

5) Հայապատմութիւն, էջ 399, § 295:

Թուին կ'օրինակէ ի վայելումն Աստուածատուր արեղայի Ղուկասու եւ Յովհաննու Մեկնութիւնը. Յիշատակարանին մէջ կը գրէ ստացողը⁵.

«Ես թշուառս Աստուածատուր լոկ անուամբ կրօնաւոր եւ անպիտան արեղայ ցանկացեալ սուրբ եւ երկնատեղեաց տառիս, զոր ըստ օրինի երկնադան եւ պայծառացուցիչ ծաղկանց ի միասին հաւաքեալ եւ աշխատասեր եւ արի մեակին Տեառն՝ հմտասեր եւ հանճարեղ իմաստիւք Հոգւոյն՝ Սարգիս, կոչեցեալ եւ Կունգ. Ժողովեալ զսոսա ի միասին զերկոցունց զլիսոց աւետարեր բանից Տեառն զՄեկնութիւնս ի բազում սրբոց զխօսեցեալսն եւ մի վայր գումարեալ՝ զՂուկասուն եւ զՅովհաննուն»:

5. Յիշատակարան Բարսղի Ճառերուն, գրուած ի Հաղբատ⁶.

«Գրեցաւ գիրքս ի թուականիս Հայոց նորումս 20^թ (1172), իսկ Հոռոմոց ՅՂԴ (1172) ի հայրապետութեան տեառն Ներսիսի Հայոց կաթողիկոսի եւ ի թագաւորութեան Վրաց եւ այլ բազում ազգաց՝ Դէորգեայ որդւոյ Դեմետրէի: Գրեցաւ ձեռամբ Սարգիս նուաս գրչի եւ Խմարի եւ յետին աւակերսի եկեղեցւոյ սրբոյ ուխտիս (Հաղբատայ): Յորոց ամենեցունց հայցեմ չլինել մեղադիր տգիտութեան խմոյ»...

6. «Յաւուրս Շնորհալուոյն միւսանգամ եւս յիշատակ լինի Թեղենեաց՝ գալստեամբ անդր նորոյ վկային Յովսէփայ Դունեցւոյ տաճիկ ազգաւ, հաւատացելոյ ի Քրիստոս, որ գանակոծ լեալ ի հօրէն «եղեալ գաղտ ի ծնողացն գնաց առ Սարգիս նգնաւորն ի Թեղենիս» եւ նա քաջալերեալ յորդորեաց զնա ի հաւատս Քրիստոսի. եւ ասաց շրջել ընդ վանորայսն. եւ նա առեալ զաղօթս սրբոյն եւ եւ գնաց ի Հաղբատ»:

Հ. Ղ. Ալիշան այս յառաջբերութիւնը⁷ կարդացած է Յովսէփ նոր վկայի վկայաբանութեան մէկ խմբագրութեան մէջ, որ այլուստ անծանօթ է մեզի: Տեղիքս «Հայոց նոր վկաները»⁸ հաւաքման մէջ այսպէս ներկայացուած է. Դնաց «ի գաւառն Մաղազայ որ է Բջնի, ի վանս Իսխանի, որ է ի մէջ երկուց լերանց բարձրագունից՝ պարփակեալ անտառախիտ ծառօք, առ այլ

ուն միանձնացեալ, որ առաւել փայլէր յաւաքինս մերում մաքուր վարով, նգնաւորական հանդիսիւ, քահանայական շնորհիւ զարդարեալ, Սարգիս կոչեցեալ, խրատ իմն գտանել ի նմանէ, եթէ որպէս վարեսցէ զկեանս իւր եւ կամ մէր երթեալ դադարեսցէ: Եւ ուսեալ ի նմանէ՝ երթայ այնուհետեւ ի գաւառն Սեւորդեաց, ի գերագրական եւ ի հոգակաւոր ուխտն ի Հաղբատ եւ ի Սանահին»:

Յովսէփ նոր վկայ նահատակուեցաւ ի Դուին 24 Հոկտ. 1170:

Այս տեղ յիշուած Իշխանի վանքը նոյն է միւս բնագրին «Թեղենեաց» կոչած վանքին հետ, ինչպէս կարելի է հետեցնել տեղւոյն նկարագրութենէն:

7. Կայ Թեղենեաց վանքէն ոչ շատ հեռու, այժմեան Զորուտ կոչուած գիւղին մէջ ուրիշ վանք մը, անունն այժմ անծանօթ, որուն աւերակ Ս. Աստուածածին եկեղեցւոյ վրայ կը կարդացուի արձանագրութիւնս, հաւանօրէն ԺԲ. դարու վերջերէն. «Կամաւն Աստուծոյ մեղաւորս Սարգիս վարդապետ, որ առաջնորդ եղէ եւ շինեցի զսուրբ Աստուածածինս . . . »⁹:

8. Թովմաս Մեծօփեցի 1427ին կը գրէ ի վերջ Ղուկասու Մեկնութեան¹⁰. «Գրեցաւ աստուածային կտակս ի սուրբ ուխտս Աստուածածնի, որ այժմ Մեծօփայ վանք անուանի, ի գաւառս Քաջբերունեաց: Եւ օրինակն առաջին գրեալ էր ի սուրբ ուխտն եղէվարդու ի դուռն սրբոյ եկեղեցւոյն Թէոդորոսի, որ էր գրեալ յառաջին օրինակէն ձեռամբ աւակերսաց սուրբ վարդապետին Սարգսի՝ Դաւթի եւ Ներսէսի յոյժ սխալ»:

Այս օրինակը, կ'ըսէ Թովմաս, «230 ամաց էր», այսինքն գրուած 1427էն 230 տարի յառաջ, այն է 1197ին:

9. «Ով ընթերցող[ք] և կամ ընդօրինակող . . . ասասլիր Աստուած . . . ողորմեա սուրբ վարդապետին Ստեփանոսի (կարգա՝ Սարգսի) որ կոչի կունդ. եւ որք ընդ նմա աշխատեալք են ի գործս բարիօք գրոցս այսմիկ»:

Այսպէս Յովհաննու Մեկնութեան վերջը (ի ձեռագիրս էջմիածնի):

10. Դէորդ Վ. Սկեւոացւոյ Եսայիայ

6) Հայագատում, էջ 382, § 201ա:

7) Այրարատ, էջ 257:

8) Հայոց նոր վկաները, Ժողովրդական հրատ. Վաղար-

շապատ, 1902, էջ 30:

9) Այրարատ, էջ 257:

10) Երուսաղէմ, Մատենադարան Ս. Յակոբեանց, Ձեռագիր Թ. 149:

խմբագիր Մեկնութեան Ընծայականին մէջ կ'ըսուի¹¹. «Եւ զի էր Սարգսի վարդապետի հոգացեալ (զՄեկնութիւն Եսայեայ)՝ առեալ եւ զայն . . . »:

11. Յովհ. Վ. Կոլոտիկ 1415ին իւր խմբագրած Եսայեայ Մեկնութեան մէջ, ակնարկութիւն ընելով Սարգսի խմբագիր Մեկնութեան մասին, կ'անուանէ զանիկա այսպէս. «Սարգիս վարդապետ ի վանացն Խորանաշատոյ՝ կոչեցեալ Կունտ»:

12. Զ. Ղ. Ալիշան¹² կը գրէ. «Յամի 1146 Կունդ Սարգիս անուամբ արեւելցի վարդապետ մ'ալ, աշակերտ մեծիմաստ Սարկաւագ վարդապետի, Ղուկասու աւետարանի համառօտ մեկնութիւն մը գրելով՝ կը հաւաքէ զանազան Հայրց եւ Վարդապետաց գրածներէն, որոնց մէկն ալ կոչէ Տէր Իգնատիոս»:

13. Զ. Գ. Զարպանալեան¹³ կը գրէ. «Սարկաւագայ աշակերտաց մէջ կը յիշուին . . . նաեւ Սարգիս Վ. Կունդ կոչուած, Արարատեան գաւառէն, զոր ժամանակակիցք «աշխատասէր եւ արի մշակ Տեառն կը կոչեն, հմուտ եւ հանճարեղ իմաստիւք հոգւոյն»: Ղուկաս եւ Յովհաննէս աւետարանագրաց մեկնութիւնը շարագրած է Սարգիս՝ իւր ծերութեանը հասակին, կամ Սարկաւագայ թուականին 63 տարւոյն մէջ. . . շարագրած է . . . ընդհանրապէս ընտիր ուճով եւ լեզուով»:

2. ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ԳՅՈՒՐ

Այս տեղիքներէն ուշադրութեան արժանի են մասնաւորապէս թ. 1-2, որոնք, ինչպէս բացայայտ կ'երեւայ, գրուած են հեղինակին՝ Սարգիս Կունտի ինքնագրէն եւ անոր թելադրութեամբ, բայց հասած են մեզի յետնագոյն գրիչներու արտագրութեամբ, օրինակէ օրինակ անցնելով, երբ կամաւ կամ ակամայ մուտ գտած են աղճատումներ, նաեւ նորամուտ յաւելուածներ:

Ունինք հոս չորս իրարու անհամապատասխան թուականներ.

ա. «Ի թուականիս նորոյ ԿԳ (1146).

բ. «Ի թուականիս Հայոց ՈՒԷ (1178).

գ. Ամ մահուան Գրիգոր կաթողիկոսի, այն է ՈՒԳ (1194).

դ. «Ի ՈՒԶ թուականութեանս հայկազեան սեռի», այսինքն 1197:

Առաջին թուականը Սարգիս Կունտի գրչէն է, գրուած անոր ծերութեան հասակին: Սարգիս ուրիշ տեղ ալ (թ. 5) գործածած է Սարկաւագայի թուականս, զոր ընդ կ'անուանէ (ուրիշները ՄՏՐԱԿ կը կոչեն), այսպէս. «գրեցաւ զիրքս ի թուականիս Հայոց նորումս ԶԹ», այն է 1083 + 89 = 1172: Եթէ Սարգիս ԿԳ (1146) թուին ինքզինք ծեր կը նկատէր, ԶԹ թուին անիկա զառամած պէտք է ըլլար: Կ'առաջարկեմ ԿԳ կարգաւ ՂԳ, այն է 1083 + 93 = 1176, այս տարւոյն «համառօտեցի», կ'ըսէ Սարգիս Յովհաննէս Մեկնութիւնս «եւ ստացայ զսա ինձ ի խրատ եւ ի վայելումս»¹⁴:

Նոյն միտքը կը կրկնէ Սարգիս երկրորդ Յիշատակարանին մէջ. «բազում աշխատութեամբ ի մին տեղի հաւաքեցի ի ՈՒԶ թուականութեանս Հայկազեանս սեռի — ի դառն եւ ի չար ժամանակիս, որ շփոթ էր կաթողիկոսութեան իշխանութեան սրբոյն Գրիգորի. զի անկեալ մեռաւ տէր Գրիգոր կաթողիկոսն ի դղեկէն Կոպլտառու. եւ այժմ ոչ ոք է յաջորդեալ զաթոռ նորին — եւ աղերս ընծայեցի ի սուրբ եւ յուղափառ Հայաստանեաց եկեղեցիս: Երկու թուականներու մէջ 21 տարիներու ոտտում կայ: Յայտնապէս խանգարուած է սկզբնաղբիւրը: Ինձ կը թուի թէ խանգարումը տեղի ունեցած է երկու ուրոյն գրիչներէ զանազան ժամանակներու մէջ:

Եկամուտ է Գրիգոր կաթողիկոսի մահուան յիշատակութիւնը, որ ընդհատած է Սարգիս վարդապետի գեղեցիկ նախագատութիւնը՝ «ի մի տեղի հաւաքեցի ի ՈՒԶ թուականութեանս Հայկազեանս սեռի — եւ աղերս ընծայեցի ի սուրբ . . . եկեղեցիս»: Յետոսմուտ է այն դարձեալ իր սամկօրէն շարագրութեամբ, անյարիր բոլորովին Սարգսի կուռ ոճին: Յաւելուածս կ'ակնարկէ 1194-1195 տարւոյն զէպքերը: Գրիգոր կաթողիկոս քարավէժ եղաւ 1194ին, ուստի Հայոց ՈՒԳ թուականին, աշնան հա-

11) Մխուան, էջ 103:

12) Զ. Ղ. Ալիշան, Ենթահայի եւ պարագայ իւր, Վենետիկ 1878, էջ 114:

13) Պատմութիւն Հայկական Հին Դպրութեան, Վենետիկ 1886, էջ 597:

14) Ըստ այսմ իմանալու է Զ. Ղ. Ալիշանի (թ. 12) եւ Զ. Գ. Զարպանալեանի (թ. 13) «1146» եւ «Սարկաւագայ թուականին 63 տարւոյն մէջ», երկուքն ալ այլքի առաջ ունեցած են թ. 1-3 Յիշատակարանները, ինչպէս կ'երեւայ Վենետիկի Միքիթարեան Մատենադարանի մէկ ձեռագրի մէջ:

ւանօրէն. գոյժը Հայաստան հասած ըլլալու է ՈռԴ (1195) թուին. արդեամբք ալ ի Հաղ-
րատ եփրեմի Մեկնութեան Աւետարանի Հա-
մարարառ կ'օրինակուի ՈռԴ թուին «ի
մահուան տեառն Գրիգորի Հայոց կաթողի-
կոսի»¹⁵: Այս տարւոյն, օրուան լուրերու
տպաւորութեան տակ, մուտ գտած ըլլալու
է յաւելուածս գրչէ մը, որ այս տարւոյս
օրինակած է Սարգսի Մեկնութիւնս: Գրի-
գորի յաջորդն եղաւ Գրիգոր Զ. Ապրիատ,
ըստ Օրմանեանի նոյն 1194 տարւոյն վեր-
ջերը¹⁶. ուստի բոլոր Հայաստան հնչած
պիտի ըլլայ յընթացս 1195 տարւոյն, երբ
ի գլուխ կը հանուէր Մեկնութեան օրի-
նակութիւնը:

Այս ըմբռնմամբ ՈռԶ (1197) թուականը
հարկ է երկրորդ օրինակդի մը վերագրել,
որ «ՈռԴ» վերածած է ՈռԶի, որ ընթացիկ
տարին էր նոր գրչութեան, առանց անդա-
դառնալու, թէ կաթողիկոսի մահուան շուրջ
պատմուածները անհամապատասխան են
1197 տարւոյն: Սարգիս Կուշտ ինչպէս թ.
1ա եւ 5 Յիշատակարաններու մէջ, նաեւ
այս տեղ գործածած ըլլալու էր Սարկաւա-
գագիր թուականը. ըստ այսմ կ'առաջար-
կեմ կարգալ՝ «ի թուականիս Հայոց նորումս
ՂԿ. ի հայրապետութեան տեառն Գրիգորի.
եւ աղերս . . . »:

Այսպէս կը ստանանք դարձեալ 1176 տա-
րին: Այս թուականէն երկու տարի ետքը՝
«ի թուականիս Հայոց ՈռԷ (1178) ի սուրբ
յանապատիս Թեղենիս» կ'օրինակեն Մեկ-
նութիւններս Թաղէոս և Վարդան գրիչները:
Հաւանօրէն այս առաջին օրինակն է, որ կը
հանուի սկզբնագրէն հեղինակին հսկողու-
թեան տակ: Հ. Ղ. Ալիշան, որ այլուր¹⁷
այսպէս «ՈռԷ» ընթերցուածով յառաջ բե-
րած էր տեղիքս, Հայապատմի մէջ կա-
րեւոր տեսած է կարգալ «ՈռԷ», ազդուած
վերագոյն յիշուած «ՈռԶ» թուականէն:
Բարեբախտ դիպուածի վերագրելու է սա-
կայն, որ չորս այլազան թուականներու
մէջ այս մէկը միայն անեղծ պահուած է:
Շնորհիւ այս մէկին հնարաւոր եղաւ ահա
լուսաբանելու Սարգիս Կուշտի Մեկնութիւն-
ներու գրութեան ժամանակը:

Այսպէս Սարգիս Վարդապետ 1176ին

հրապարակ հանելով իր Մեկնութիւնները
կարող էին այնուհետեւ Թաղէոս և Վարդան
1178ին ի Թեղենիս, Աղդէ գրիչ 1184ին ի
Կեչառուս եւ Դաւիթ եւ Ներսէս գրիչներն
1197ին յեղիվարդ տալ անկէ օրինակու-
թիւններ:

Կ'ուզեմ անդրադառնալ հոս 1178ի Յի-
շատակարանին միւսանգամ. կ'ըսուի թէ
օրինակս «գրեցաւ ձեռամբ Թաղէոսի եւ
Վարդանայ ի յիշատակ մեզ եւ ծնողաց մե-
րոց . . . եւ տուաք զսա հոգեւոր եղբոր
մերոյ Աւետեաց, որ տառապէր տարաշխար-
հիկ ի գիւտս մակացութեան գրոց»: Որո՞ւն
խնդրանօք գրած են օրինակս Թաղէոս և
Վարդան: Ինձ կը թուի թէ անոնք գրած են
յանձնարութեամբ Սարգիս Վարդապետի. և
ինքն է որ կ'ըսէ թէ «տուաք զսա հոգեւոր
եղբոր մերոյ (իմացիր՝ մերում) Աւետեաց»:
Վերագոյն Սարգիս էր որ կը խօսէր իր կրկին
յիշատակարաններու մէջ. իսկ թ. 3 Յիշա-
տակարանը առանց տարակուսի Թաղէոս և
Վարդան գրիչներէն է. նոյնը պահուած է
նաեւ Երուսաղէմի թ. 855ի մէջ:

Աւետիք, որ «տառապէր տարաշխարհիկ
ի գիւտս մակացութեան գրոց», հաւանօրէն
Աղթամարցի Աւետիք վարդապետն է, որ
ըլլալով հետամուտ «ի գիւտս մակացու-
թեան գրոց» աշխատասիրած է կազմել Ե-
րուսաղէմի թ. 1250 Հաւաքածոյքը, ուր
ի մի ամփոփած է զանազան վարդապետա-
կան ասացուածքներ, տօնական ճառեր և
այլն. իր անուան կը հանդիպինք հոն երկու
անգամ. անգամ մը յիշել կ'աղերսէ «եւ
զԱւետիս վարդապետ Աղթամարցի» (թղ.
16⁵բ) և ուրիշ անգամ ողորմութիւն կը
խնդրէ «եւ Աւետիս վարդապետի աշխա-
տողիս»: Ձեռագիրս, որ սկզբէն և վերջէն
թղթերու անկում կրած է, չունի Յիշատա-
կարան. բայց գրուած ըլլալու է ԺԲ. զարն
վերջին քառորդին: Հաւանօրէն ա'յս Աւե-
տիսի գրչէն է նաեւ Երուսաղէմի թ. 1268,
Գրիգոր Աստուածաբանի «Քրիստոս ծնեալ
լինի» ճառախումբը, գրուած «խիտ և խո-
շոր գրով, նուրբ եւ նուաղ ձեւով ձեռամբ
Աւետեացս, մեղաւոր գրչաւորի, ի ՈԺԶ
թուականութեանս Հայոց». տեղը չէ յիշ-
ուած:

Եթէ Սարգիս Կուշտ 1178ին ի Թեղենիս
կը գտնուէր, զԺուարին չէ նոյնացնել իրեն
հետ այն Սարգիս միանձնացեալն, «որ ա-

15) Հայապատմ., էջ 383, § 291բ.

16) Ազգապատմ., Ա. էջ 1509—1510.

17) Այրարատ, էջ 257.

առեւել փայլէր յաշխարհիս մերում մաքուր վարուք, ճգնաւորական հանդիսիւ, քահանայական շնորհիւ զարդարեալ»։ 1169ին իւրեն կը ղրմէ ի Թեղեցւոյ կամ ի վանս Իշխանաց նորադարձն Յովսէփ, հրահանգուելու քրիստոնէական վարդապետութեան մէջ, գտնելու անկէ մխիթարութիւն։

Առանց տարակուսի սոյն այս Սարգիսն է նաև այն «Սարգիս նուաստ գրիչն և ախմար և յետին աշակերտն եկեղեցւոյ սրբոյ ուխտի» Հաղբատայ, որ 1172ին կ'օրինակէ ի Հաղբատ Ս. Բարսղի ճառերը։ Սարգիս Կուշտ ըլլալով «աշխատասէր» և «հմտասէր», կ'այցելէր անշուշտ ստէպ ստէպ Հաղբատ տեսակցելու իր ուսումնակիցներու՝ Վարդան և Պետրոս գիտնական վարդապետներու հետ, որոնք կը գասախօսէին հոն այս շրջանին, և օգտուելու վանքին հարուստ Մատենադարանէն. գիտենք որ այն տեղ կար ի մէջ այլոց Եփրեմի Մեկնութիւնն Աւետարանին համաբարբառ¹⁸ զոր օգտագործած է Սարգիս առատապէս իր Մեկնութեանց մէջ։

Այսպէս կ'ուշենանք ժամանակի համար մեր ոտքի տակ հաստատուն կոռուան 1168-1178 տարիները, երբ Սարգիս Կուշտ արդէն «ի ծերութեան» կը գտնուի Թեղեցեաց վանքի մէջ։

Թ. 5 Յիշատակարանին մէջ, գրուած 1172ին, Սարգիս Կուշտ ինք զինքը կը ներկայացնէր «նուաստ գրիչ և ախմար և յետին աշակերտ եկեղեցւոյ սրբոյ ուխտի», այսինքն աշակերտ Հաղբատայ դպրոցին, ուստի անիկա իր ուսումը առած է Հաղբատի մէջ, անշուշտ յիշեալ Թուականէն շատ յառաջ արդէն։ Այս տեսակէտէ ուշագրութեան արժանի վկայութիւն է և այն, զոր կու տայ ժամանակակից մը 1178ին, երբ կը վկայէ Թէ Սարգիս «աշակերտն է երկից երանեալ սուրբ վարդապետին Սարկաւագ կոչեցեալ, որ և նմա համագուգեալ ի սոյն խորհրդի»։ Խօսքը Յովհաննէս Սարկաւագ վարդապետի մասին է, որ գործած է ի Հաղբատ արդիւնաւոր գրական գործունէութեամբ և վախճանած է 1129ին¹⁹, ուստի ժամանակ մը, երբ կ'իյնայ Սարգիս Կուշտի

կտրճութիւնը, վասն զի Սարգիս եթէ 1178ին նշխարեւում էր արդէն ծերութեան տկարութեան («մոռացայ զծերութիւն և զտկարութիւն մտացս», «զտկարութիւն ի բաց եղեալ»), ըլլալու էր իրր 70 տարեկան, ուստի ծնած 1106ին մերձաւորապէս, որով կարող է գոնէ 5 տարի աշակերտած ըլլալ Սարկաւագ վարդապետի անոր կեանքի վերջին տարիներուն²⁰։ Թերեւս այս կրսերութիւնը նկատի առնելով Սամուէլ Անեցի և Վարդան, չեն յիշած զինքը Սարկաւագ վարդապետի աշակերտներու թուին մէջ²¹, որոնք են. Երեմիա Անճրեւիկ, Սամուէլ եւրէջ, Անանիա, Խաչատուր, Գրիգոր և Յովհաննէս Անեցիք։ Սարգիս Կուշտ Սարկաւագ վարդապետի մահէն ետքն ալ շարունակեց իւր ուսումը Հաղբատի մէջ. իւր դասընկերներն եղած են անշուշտ Վարդան և Պետրոս վարդապետները, որոնք ապա նշանաւոր հանդիսացան Հաղբատի մէջ 1150-1180 տարիներուն։

Թէ որ և է կապ ունի՞ Սարգիս Կուշտի անուան հետ Զորուտի Ս. Աստուածածին եկեղեցւոյ արձանագրութիւնը, ուր «Սարգիս վարդապետ առաջնորդ» կը յիշուի, չեմ կրնար հաստատել։

Աստուածատուր արեղայի տողերը Թ. 4 Յիշատակարանին մէջ, գրուած 1184ին ի Կեչառուս, այնպէս զգալ կուտան Թէ Սարգիս այս թուին տակաւին ի կեանս էր։ Նա վախճանած ըլլալու է այս թուականէն ոչ շատ ուշ։

Մինչեւ այժմ մեր ձեռք բերած տեղեկութիւններու հետ շատ անմխաբան կը հնչէ այն վկայութիւնը զոր կու տայ Յովհաննէս Վ. Կոլոտիկ 1415ին Սարգիս Կուշտի գործունէութեան ասպարէզի նկատմամբ, երբ կը գրէ. «Սարգիս վարդապետ ի վառացն Խորանաւառոյ՝ կոչեցեալ Կուշտ»։ Այս վրկայութեան անկայունութեան համար ապացոյց կարելի է առնել այն պարագան որ, ինչպէս Կիրակոս Գանձակեցի, աշակերտն Յովհաննէս Վանականի, կը պատմէ, Խորանաւառի վանքը կառուցած է Յովհաննէս

20) Ոսկեան, անդ, էջ 15-16 կը գրէ. «Սարկաւագի աշակերտ մըն է նաև Սարգիս Կուշտ, որ ինչպէս կ'երևայ անոր բնիկամիջներէն մին եղած է, վասն զի Սարգիս զեռ. 1197էն [Խմբիկ] 1176էն» ետքը կ'ապրէր»։

21) Յովհ. Սարկաւագ իւր գրումներէն ինչ ինչ նուիրած է «Թեմին Սարգիս», որուն նշանութիւնը Հաղբատի համանուն առաջնորդի հետ համանուն է. յամենայն դէպս կապ չունի Սարգիս Կուշտի հետ։

18) Հայագաւում, էջ 388.

19) Այս է Սարկաւագ վարդապետի մահուան հաւանական թուականը, հմտ. Հ. Ղ. Ոսկեան, Մատենադարանի քննութիւններ, Վիեննա, 1926, էջ 1-3։

Վանական վարդապետ, որ և վախճանած է 1251ին «ի վանսն զոր իւր իսկ էր շինեալ, որ կոչի Սորանաշատ, և վասն յուով եկեղեցեացն որ ի նմա՝ ընկալաւ զանունն, որ կայ հանդէպ Երզնէ վանից բերդին և ի թիկանց Գարգամանոյ»²²։ Կիրակոսի վկայութիւնը կը հաստատէ յիշատակագիր մը 1224էն, երբ կը գրէ թէ «շինող եւ առաջնորդ վանիցս էր Վանական վարդապետն»։ Կան ի Սորանաշատ արձանագրութիւններ, որոնց հնագոյնը թուական կը կրէ ՈԿԵ (1216)։ ասկէ կը հետեցնէ Հ. Հ. Ոսկեան, թէ Սորանաշատի հիմնարկութիւնը պատահած ըլլալու է թուականէս ոչ շատ կանուխ. բայց Սարգիս արքեպ. Զալալեան հիմնարկութեան տարին կը նշանակէ ՈԽ (1191)²³։ Յամենայն դէպս երբ ալ ընդունինք Սորանաշատի հիմնարկութեան տարին, կ'իյնայ այն Սարգիս Կունտի մահէն ետքը։ Զկայ պատճառ ենթադրելու, թէ անիկա իր կեանքի վերջին տարիներուն նորակառոյց Սորանաշատ գացած ըլլայ²⁴։

Ն Կ Ա Ր Ա Գ Ի Ր Ը

Սարգիս Կունտի²⁵ կեանքի առաջին յիսնամեակը մթութեան մէջ է մեզի համար։ Բայց գիտենք թէ անիկա պատանի հասակին մտաւ Հաղբատի Դպրոցը, աշակերտեցաւ Յովհաննէս Սարկաւագ վարդապետին անոր կեանքի վերջալուսին։ Զկրցաւ անշուշտ աւարտել ուսման ընթացքը անոր հովանաւորութեան տակ. բայց շարունակեց մնալ Հաղբատ, ի խնդիր անդրադոյն զարգացման, համապատիւ ուսուցիչներու իրենամբին տակ։ Իր գործունէութեան ասպարէզն եղաւ Թեղեհնեաց վանքը Արարատեան դաշտին վրայ, ուր եղած էր հաւանորէն իր ծննդավայրը։ Հոս գտաւ զինքը նորաբոյսն Յովսէփ և ըմբոշխնեց իրմէ հոգեւոր միութարութիւն։ Ժամանակակից մը, որ գրեց յիշեալ Յովսէփ նոր վկայի վկայարանու-

թիւնը, կը ներկայացնէ զինքը «այր միանձնացեալ, որ առաւել փայլէր յաշխարհիս մերում մաքուր վարուք, ճշնաւորական հանդիսիւ, քահանայական շնորհիւ զարգարեալ»։ Իսկ Աստուածատուր երէց կ'անուանէ զինքը «աշխատասէր արի մշակ Տեառն, հմտասէր և հանճարեղ իմաստիւք Հոգւոյն», ուրիշ մը «մեծ իմաստուն . . . համալուզեալ (Յովհ. Սարկաւագի) ի սմին խորհրդի» Մեկնութեան Ս. Գրոց։ Բայց և այնպէս Սարգիս կը խոստովանի ինք զինք «տրուպ և անպիտան ի Ժառանգաւորս եկեղեցւոյ», «տգէտս ի զիտնականաց», «սխմար և յետին աշակերտ եկեղեցւոյ»։

«Աշխատասէր» և «հմտասէր» ոգին իր նկարագրին արտակարկառ գիծն եղած է։ Սիրած է տեսական կեանքը. բայց միաժամանակ ապրած է զրքերու մէջ. «հմտասէր» մտքով նուիրուած է ընթերցման և «աշխատասէր» կամքով պարապած է ընդօրինակութեամբ ձեռագիրներու, իսկ «հանճարեղ իմաստիւք Հոգւոյն» միջամուխ եղած է արտադրել զրական գործեր. նաեւ «ի սմին խորհրդի» «համալուզեալ» իւր ուսուցչին։ Մեզի ծանօթ չէ լրիւ թիւը իր գրական արտադրութիւններու։ Անոնք, որոնք հասած են մեզի, աշխատասիրութիւններն են իր ծերութեան օրերու։ Համարի՞նք, թէ այդ «աշխատասէր արի մշակը» միայն իր կեանքի վերջին տարիներուն անձնատուր եղաւ գրականութեան։ Թերեւ ժամանակը կարող է երեւան բերել գործեր նաեւ իր կատարեալ հասակի արտադրութիւններէն։

Ունինք իրմէ խմբագիր Մեկնութիւններ Յովհաննու և Ղուկասու Աւետարաններու. կ'ընծայուին իրեն նաեւ Եսայեայ մարգարէութեան Մեկնութիւն և ուրիշներ։ Մեկնութեան այն եղանակը, զոր կիրարկեց ինքը, նորութիւն էր հայ գրականութեան մէջ և կը կազմէ մեկնողական գրականութեան նոր սեռ մը, որուն հիմնադիրը ինքը եղած է։ Դոնէ ինձ ծանօթ չէ թէ իրմէ յառաջ որ և է մէկը ձեռնարկած ըլլայ յօրինել Ս. Գրոց մասերու խմբագիր մեկնութիւն։ Այսպիսի աշխատանք ծանօթացուցած էր Հայոց Ը. դարու սկիզբը Ստեփանոս Սիւնեցի՝ թարգմանելով Ղեւտականի խմբագիր Մեկնութիւնը. որ սակայն մասնաւոր ուշադրութեան արժանացած չէ։ Ուրիշ մը, Կաթողիկեայց Թղթերու խմբագիր Մեկնութիւնը,

22) Կիրակոս Գանձակեցի, էջ 21։

23) Իորանաշատի շինութեան շուրջ հմտ. Հ. Հ. Ոսկեան, Յովհ. Վանական և իւր Գպրոցը, Վիեննա, 1922, էջ 9-10։

24) Ի Սորանաշատ եղած են անշուշտ Սարգիս անուն վարդապետներ, որոնցմէ մին կամ միւրը թերեւ նկատի առած է Յովհ. Կոյստիկ։ Ծանօթ է թէ Յովհ. Վանական իր գրածքն յԱրարատեան պսակ կուսից, գրած է ի խնդրոյ Սարգիս քահանայի։

25) Այսպիսի «Կունտ» կամ «Կունդ» մականունամբ ծանօթ է մեզի Սարգիս վարդապետ, արդեօք ճաղա՞տ ըլլալուն պատճառաւ։

